

krásnějších a nejvýznamnějších výtvořech staroegyptské literatury. Tak např. básně stupňující na rozhodujícím místě účinek předcházející prózy máme ve významném *Dialogu zoufalce se svým duchem* (viz odd. V), který pochází z období mezi Starou a Střední říší. Tento literární prostředek nebyl opomíjen ani později; setkáváme se s ním uprostřed textu oslavujícího válečné úspěchy Thutmóse III. (stéla v Amónově chrámu v Karnaku, Nová říše). Často se také zapomíná, že životopisy z hrobek Staré říše založily samostatný literární druh, ke kterému patří i snad nejkrásnější staroegyptské literární dílo, povídka *Příběh Sinuhetův* ze Střední říše (viz odd. VI), dochované v mnoha opisech na papyrech a ostrakách. Mimo jiné je tu použito dvou básní i citování panovníkova dopisu.

V životopisech se také vyskytují věty vyjadřující všeobecné společenské morální zásady; byly samostatně zpracovány a rozšířeny v jiném literárním druhu, v „naučeních“, tzv. „mravních naukách“ (viz odd. III). Jsou psány v kladné, ale někdy už i záporné formě, se kterou se setkáváme v tzv. „negativní zpovědi“ z doby Nové říše. Např.: „*Mluvil jsem pravdu a jednal spravedlivě*“, „*Dával jsem chléb hladovému a ošacení nahému*“, „*Poskytoval jsem pohřeb starým lidem*“, „*Konal jsem to, co lidé chválí*“, „*Nikomu jsem nic zlého neučinil*“, „*Neprohřešil jsem se proti majetku jiného člověka*“ atp. Některé se týkají konkrétní hrobky a práce na ní: „*Postavil jsem tuto hrobku jako své oprávněné vlastnictví a nevzal jsem (tj. k její stavbě) nic, co by patřilo někomu jinému.*“ „*Odměnil jsem řádně všechny řemeslníky, kteří na této stavbě pracovali. Děkovali mi za to, pracovali svobodně (o své vlastní vůli) a já je nenutil, aby pracovali přespříliš.*“

Použití básní v textech hrobky není ve staroegyptské literatuře ojedinělým zjevem. Dokladem jsou např. básnické pasáže v náboženských textech pyramid (viz odd. XI) nebo *Písně harfeníků* v hrobkách Nové říše (viz odd. VIII) a Achnatonův hymnus v hrobkách el-amárnské doby; v těchto případech nejde ovšem o zařazení do textu životopisu zemřelého.

Životopisy se od Staré říše vyskytují v hrobkách stále; historicky významné jsou biografie nomarchů z doby od pozdní Staré říše (od VI. dynastie) až do poloviny XII. dynastie (Střední říše) a životopisy různých hodnostářů Nové říše. Velmi četné jsou životopisy z Pozdní doby; z počátku Ptolemaiovské doby pocházejí nápisy z hrobky kněze Petosíra, ovlivněné nejlepšími životopisy Pozdní doby.

Životopisy bývají umístěny na stěnách hrobky (srv. obr. č. 10) i na stélách buď v hrobce samé, nebo zároveň symbolicky i na ebózewském pohřebišti v blízkosti proslulého Usírova hrobu (od konce Staré říše) a od XVIII. dynastie i na soše zemřelého, vystavené v některém z chrámů k jeho zvláštní počtě.

KNIHY MOUDRÝCH RAD DO ŽIVOTA

Nikdo se nenarodil učený.

Ptahhotep

Obrovské množství reliéfů i soch, představujících písaře při psaní na papyrové svitky, a jmen lidí, kteří mají tituly nejrůznějších kancelářů státní správy, to vše jsou důkazy velké aktivity písařů z doby počátků Staré říše (IV. a V. dynastie). Přesto se dosud nepodařilo najít ani jediný popsany útržek papyru ze IV. dynastie nebo z doby ještě starší. Nejstarší dosud známý nález je až z V. dynastie (správní chrámové texty nalezené u pyramidy krále Neferirkaréa v Abúsíru a z jeho doby). Některé právní texty, jejichž originály byly původně na papyrech, se nám zachovaly jen v opisech vytesaných do stěn hrobek, podobně jako už zmíněné královské dopisy použité v životopisech. Že z týchž a ještě starších dob existovaly náboženské texty na svitcích, víme jednak z reliéfů představujících kněze držícího při zádušních obřadech v hrobce svitek papyru, jednak z jeho titulu, který zněl „ten, jenž má svitek papyru“, jinými slovy „kněz předčítatel“ nebo „obřadník“; velký svod náboženských textů používaných při pohřebních a zádušních obřadech známe však z tzv. textů pyramid, vytesávaných v chodbách hrobek panovníků od konce V. dynastie (viz odd. XI a obr. č. 8). O tom, že nejpozději za krále Neferirkaréa z V. dynastie existovaly svitky jako příručky lékařů, víme bezpečně ze životopisu Wošptahova (srv. náš odd. II), kde se líčí, jak dal panovník poté, co se Wošptah zhroutil (pravděpodobně záchvatem mrtvice), zavolat „...vedoucí lékaře ... Jeho Veličenstvo dalo též přinést skříňku se svitky... (lékaři) prohlásili Jeho Veličenstvu, že (Wošptah) je (již) v bezvědomí.“ Přesto nejstarší nám dosud známý

lékařský svitek je až z doby kolem konce XII. dynastie; i ten je však kopií tak starého textu, že opisovač musel překládat a komentovat stará, už ne běžná slova (jde o vědeckou učebnici ranhojičství, viz odd. X). Nechybí dokonce ani domněnka, že historická osobnost z počátku III. dynastie architekt a první ministr krále Džósera Imhotep byl autorem této nebo podobné knihy, neboť byl v Sajské době zbožněn a v Ptolemaiovské době ztotožněn s Asklépiem.

Soudobé opisy do kamene nám tedy dokazují existenci některých spisů na papyrech a nemusíme se domnívat, že by tyto veřejně přístupné opisy nebyly pravdivé. Vedle toho však víme o existenci některých druhů papyrů, i když se v soudobých opisech do kamene nedochovaly.

Třetím případem jsou texty v kameni nebo na papyru udávající za pramen daleko starší originály psané na papyru. U těch nebývá snadné zjistit, zda to jsou skutečné opisy starších textů (a jestliže ano, tedy jak jsou věrné), nebo zda se snad za ně z nějakého důvodu pouze nevydávají. Tuto otázku je třeba vždy zkoumat z nejrůznějších hledisek.

Dalším druhem staroegyptského písemnictví jsou knihy dávající rady do života. Jejich staroegyptský název byl *sbójet*, tj. „naučení“, „ponaučení“ nebo „nauka“. Označení „mravní nauky“, kterého podle staršího francouzského vzoru používal akademik Lexa, nekryje se vždy se skutečností, neboť někdy jde o rady hodně utilitaristické, jejichž kritériem není vysoký morální ideál, kterého by snad mělo být dosaženo za každou cenu, tedy i za cenu osobní oběti nebo újmy, nýbrž trvalý osobní úspěch, i když podložený potřebami státu a šetřením základních požadavků tehdejší morálky. Jinými slovy, tyto nauky, zvláště starší, radí sice zachovávat pravdu, spravedlnost a jiné mravní postuláty soudobé společnosti, neargumentují však tím, že je tak nutno jednat proto, že je to správné, nýbrž proto, že je to vhodnější a výhodnější. Tak např. se radí mluvit pravdu nebo raději mlčet a varuje se před lží právě proto, že má krátké nohy a mohla by uškodit. Vedle toho se některé rady týkají jen vnějšího, mohli bychom říci „uhlazeného“ chování (např. při jídle apod.).

Pokud jde o formu, jsou všechny psány ve verších, totiž v přibližně stejně dlouhých řádcích, v některých rukopisech vyznačených červenou tečkou na konci; jde tedy o řeč vázanou. Bývají rozděleny na kapitoly, tj. na odstavce, v nichž se rozvádí jeden problém; první věta takových úseků je někdy psána červenou barvou. Pořadí jednotlivých témat se obvykle neřídí obsahem (totéž nebo obdobné téma bývá někdy traktováno na různých místech nauky), nýbrž buď snahou po rozmanitosti, nebo i vnějšími

podněty; tak např. některé slovo z poslední věty jednoho odstavce je názvukem slova z první věty další kapitoly, a vyvolává tak myšlenku podanou v příštím odstavci. V tom případě jde tedy o záměry stylistické. Z takových případů vidíme, jak nesprávné by bylo domnívat se, že k „zpreházení“ obsahu „proti logice“ došlo např. při opisování, a snažit se pořadí „opravit“ v domněni (rozhodně mylném), že tak dosáhneme nějakého pomyslného „původního“ smyslu.

Rady obvykle dává otec svému synovi v okamžiku, kdy mu odevzdává svou funkci nebo jej přibírá jako svého pomocníka ve stáří. Některé pronáší panovník k svému nejstaršímu synovi, následníku trůnu, a tu pak mívají charakter jakéhosi vládního prohlášení. Známe případy, kdy se zdá, že jde o jakési „pronunciamento“ následníka trůnu, tj. o fikci (viz *Naučení krále Achtoje svému synu Merikaréovi*), a někdy to máme i dokázáno tím, že se dovídáme o skutečném spisovateli (viz *Naučení krále Amenemhéta svému synovi* [Senwosretovi]).

Avšak z těch případů, kdy autory naučení nebyli přímo staroegyptští vládci, je zřejmé, že literární rady do života nebyly nikdy ryze soukromou záležitostí. Z četných opisů některých z nich (úplně nebo téměř úplně se nám zachovalo celkem sedm nauk, z dalších pěti pak části a o existenci jiných víme podle dochovaných zlomků) vyplývá, že se jich užívalo jako učebních textů ve školách. To sice nemusel být jejich původní účel, na druhé straně však je z jejich obsahu zcela zřejmé, že šlo o spisy, které byly ve shodě s potřebami vládnoucích vrstev tehdejší společnosti (někdy dokonce můžeme říci, jakému účelu zvláště sloužily a proč asi byly sepsány), takže je můžeme oprávněně zařadit mezi didaktické spisy propagační a některé mezi vysloveně politickou literaturu.

Rady do života se těšily oblibě po celou dobu starověkého Egypta, byly horlivě opisovány, jejich autoři byli většinou známi a obdivováni, citovalo se z nich a působily i na literatury jiné (viz zvl. Amenemopovu nauku, odd. III). Jako u všech literárních druhů, které byly dlouho oblíbeny, můžeme i u rad sledovat jejich celkový vývoj. Jsou důležitým pramenem pro poznání staroegyptské společnosti, neboť se v nich zrcadlí její poměry, potřeby a cíle. Byla v nich však také poprvé v dějinách lidstva formulována pozorování o neměnných (nebo snad lépe dodnes se nezměnivších) lidských vlastnostech a stanoveny mnohé požadavky, které platí dosud.

Bohatou tematiku egyptských naučení nemůžeme v tomto přehledu ani zdaleka vyčerpát. O vztahu k životopisům informujeme čtenáře v předcházející kapitole; vedle již uvedených skutečností je třeba dodat, že v úvodu a na konci rad do života bývají životopisné údaje o autorovi.

Nejstarší nauku prý složil Imhotep, první ministr zakladatele III. dynastie Džósera.

Ta se nám sice nezachovala, takže se o ní dovídáme jen z pozdějších rukopisů, a to z *Harfeníkovy písně z hrobky krále Enjófeta* (Harrisův papyrus 500 — Britského muzea 10 060, viz odd. VIII) a z papyru Chestera Beattyho IV (viz odd. IV), nemáme však důvod, abychom o její existenci pochybovali, neboť o další, *Nauce Chufewova syna Hardžedefa*, jsme rovněž dlouho věděli jen z uvedených dvou textů a z papyru Anastasiova I, dokud se nedávno nenašla dvě ostraka s jejím začátkem. Tyto opisy byly pořízeny na konci XIX. nebo na začátku XX. dynastie. Německý egyptolog Hermann Junker při svých vykopávkách v Gíze zjistil, že Hardžedef byl zbožněn již ve Staré říši (Junker, *Giza*, sv. VII, str. 26), tedy, jak se zdá, daleko dříve než autor předcházející nauky Imhotep, o němž se to dovídáme teprve z doby Sajské. O Hardžedefovi (čtení Džedefhór je nesprávné) čteme též v povídkách papyru paní Westcarové (viz odd. VI). Hardžedefova nauka je zároveň první nám známou radou do života, kterou adresuje otec synovi (plný název zní: *Naučení, které sepsal šlechtic a kníže, králův syn Hardžedef pro svého syna*). Obsahuje již témata, se kterými se setkáváme v pozdějších naukách, např. radu, aby se mladý muž, až dosáhne postavení v životě, oženil, aby měl syna, aby si včas postavil hrobku atp.

Kopie staršího z dvou dalších naučení je na nejstarším dosud nalezeném svitku papyru, „nejstarší knize světa“, papyru Prisseově, který pochází z počátku Střední říše (rozhraní XI. a XII. dynastie). První z těchto dvou textů známe dosud jen z tohoto opisu, který je neúplný — zachoval se jen konec. Je to *Naučení pro Kagemního* (staré čtení Gemnikai je nesprávné), který podle údajů textu žil na konci III. a na začátku IV. dynastie. Protože se nám nedochoval začátek spisu s titulem knihy, nevíme, jak se autor nauky jmenoval. V zachovaném konci textu je označen jen svou funkcí („*První ministr si zavolal své děti...*“), kdežto závěrečná poznámka („*Když Jeho Veličenstvo vládce Horního a Dolního Egypta Hunej přistálo (na onom světě) a Jeho Veličenstvo vládce Horního a Dolního Egypta bylo v této zemi pravoplatně dosazeno na trůn, byl Kagemni jmenován správcem města (pyramid) a prvním ministrem*“) se zřejmě týká autorova nejstaršího syna a nástupce, jak poznal již německý egyptolog Adolf Erman³, takže dávat spisu název „*Nauka Kagemniova*“ je nesprávné.⁴ Zachovaná část naučení obsahuje rady nabádající k umírněnosti v řeči, rady, jak se chovat ve společnosti při jídle (kárá hltavost), a konečně varuje před chvastounstvím a vzdorovitostí.⁵

Druhá nauka zachovaná na Prisseově papyru podává úplný text *Naučení správce města* (královského pohřebiště), *prvního ministra Ptahhotepa za Jeho Veličenstva vládce Horního a Dolního Egypta Isésiho*, tj. předposledního panovníka V. dynastie. Vedle fragmentů na ostrakách a několika citátů v jiných textech se zachovaly i tři další,

neúplné kopie (z XII. dynastie, z rozhraní mezi XVII. a XVIII. dynastií a z XVIII. dynastie). V ódě na nesmrtelnost písemnictví (papyrus Chestera Beattyho IV, z XIX. dynastie, viz odd. IV) je Ptahhotep uváděn mezi osmi nejslavnějšími spisovateli. I když opět nemáme výslovný soudobý doklad, který by dovolil identifikovat autora tohoto spisu s jedním ze tří prvních ministrů Ptahhotepů, žijících za V. dynastie, přichází pro dobu Isésiho nejspíš v úvahu majitel sakkárské hrobky, které dal francouzský egyptolog Auguste Mariette číslo D 62. Už proto, že v ní souhlasí i další tituly uváděné ve dvou z opisů nauky a historický Ptahhotep i Ptahhotep této hrobky mají syny téhož jména. Není také důvodu domnívat se, že by se snad některý neznámý pozdější autor kryl pod jménem historického Isésiova prvního ministra. Naopak, poměry v nauce líčené odpovídají době Isésiově a obdobná naučení jsou obsažena v soudobých i starších životopisech.

Na začátku oslovuje Ptahhotep panovníka, líčí mu důsledky svého vysokého stáří (110 let, ideálního věku, kterého chtěl každý Egyptan dosáhnout) a prosí, aby vládce jmenoval Ptahhotepova syna otcovým nástupcem v úřadě. Panovník souhlasí, žádá však, aby Ptahhotep dříve svému synovi předal všechny své zkušenosti a svou moudrost, neboť „*nikdo se nenarodil učený*“. Ptahhotep pak začíná své rady synovi. Dílo je rozděleno na 37 kapitol; počáteční slova jsou většinou (kromě případů, kdy na to opisovač zapomněl) psána červeným písmem a naznačují hned téma oddílu. Odstavec často začíná „*Jestliže...*“ s definicí situace nebo okolnosti a pokračuje pak příslušnou radou, tj. Ptahhotepovým řešením. Tato metoda je podle mého názoru převzata z vědeckých pojednání lékařských (spíše než naopak); známe ji ze Smithova lékařského papyru (viz odd. XIV), kde rovněž „*Jestliže...*“ uvozuje vyšetření, po němž následuje diagnóza a pak způsob léčení. Podobné metody je použito již u Hardžedefovy nauky, kde ji však nemůžeme sledovat tak dobře jako u Ptahhotepa. Snad tento způsob podání vypracoval již Imhotep, autor nezachované nauky a zároveň předpokládaný autor lékařských děl. V celém spisu je zřejmá snaha po krásném vyjádření myšlenek; ta však nevyplývá snad jen z rozdělení na verše, ale je předmětem mnohých rad. Ptahhotepův spis je prvním dokladem toho, že staří Egyptané si uvědomili krásu slova a jeho moc; snaha po krásném vyjádření není samoučelná, ale má sloužit dobrým myšlenkám k tomu, aby byly přijímány a následovány. To ovšem zároveň znamená, že kultura slova dosáhla v té době značné výše a Ptahhotepova nauka je toho také dokladem. Panovník vyzývá Ptahhotepa, aby „*svého syna nejdříve naučil mluvit*“ (verš 37), a teprve při této příležitosti se dovídáme ušší, specifický název Ptahhotepovy nauky: „*Zde začínají předpisy o tom, jak krásně a dobře mluvit*“ (verš 42; *nfr* má v egypt-

štině obojí význam: krásný a dobrý); dále se praví, že Ptahhotep „učí nevědomého vědění a pravidlům krásné a dobré řeči (47—48). Ptahhotep však učí nejen, jak je třeba mluvit v různých situacích, při různých příležitostech a v různém postavení mluvčího vůči naslouchajícímu jednotlivci, v radě i před davy, jak mluvit s nadřízeným, podřízeným i sobě rovným a s přítelem, ale také, kdy je třeba mluvit a kdy je lépe mlčet. Krásná a dobrá řeč však pro Ptahhotepa neznamena volbu krásných slov — musí být podložena věděním. To zdůrazňuje několikrát:

... máš mluvit jen tehdy, když víš, že věci rozumíš.
Ten, kdo mluví na poradě, má být umělcem;
mluvení je těžší než kterákoli jiná práce
a jen tomu slouží, kdo je ovládá dokonale. (366—369)
Neříkej jednou to a podruhé ono;
a nezaměňuj jedno s druhým.⁶ (608—609)
Jen tehdy, když budeš mluvit dokonale,
dosáhne každý tvůj úmysl svého cíle. (616—617)
Buď uvážlivý, kdykoli mluvíš.
Máš vždy vyřknout jen něco vynikajícího,
aby velmoži, kteří tě poslouchají, řekli:
„Jak krásně je to, co vychází z jeho úst!“ (624—627)

Vědění a krása slova však musí být, podle Ptahhotepa, spjaty s krásou činů:

Člověka moudrého poznáš podle toho, co ví,
ale člověka vznešeného podle jeho dobrých skutků. (527—528)

Mladík nemá pomlouvati ani poslouchat pomluvy (350—366), má se ovládat, i když už dosáhne takového postavení, že je mu svěřena moc (370—378):

Jsi-li mocný, máš dosáhnout toho, abys byl ctěn
svým věděním a klidem své řeči. (370—371)

Nemá se také chlubit a pyšnit svým majetkem, i když byl dříve chudý (428—429), ani svým věděním; hned v první radě totiž Ptahhotep připomíná, že zdrojem poučení nejsou jen lidé proslulí svou moudrostí:

Nechlub se svým věděním,
ale porad se i s člověkem neučeným stejně jako s učeným —

hranic umění nelze dosáhnout
a není umělce, který by dospěl celého mistrovství! —
dobrý výrok je skrytější než drahokam
a najdeš jej i u otrokyň drtících obilí. (52—59)

Ptahhotep nejdříve chvíli sleduje svůj program „předpisů o tom, jak krásně a dobře mluvit“, brzy však přechází i na témata jiná (viz výše) a teprve pak, jako by si uvědomil, že se snad odchyluje od původní koncepce, vrací se a rozvádí původní námět do širších důsledků. Nabádá pak svého syna k tomu, aby se neomezil jen na znalosti, které mu byly odevzdány z otcovských zkušeností, nýbrž aby je sám rozvíjel:

Jednej tak dobře, aby o tobě tvůj učitel mohl říci:
„Co vykonal, je dokonce ještě více, než co mu bylo řečeno!“
Hle, dobrý syn, který je darem od boha,
je takový, který při výkonu spravedlnosti
vykoná více než to, co mu bylo řečeno jeho učitelem. (628—635)

Jen jednou se dal Ptahhotep unést formalismem a v několika odstavcích si pohrál se všemi významy, které poskytuje sloveso „poslouchat“ (slyšet, naslouchat, být poslušný, „naslouchající“ ve smyslu „vyšetřující soudce“). Podobné slovní hříčky byly od té doby u egyptských spisovatelů ve velké oblibě.

V ústřední části své nauky Ptahhotep opouští počáteční a závěrečné téma a dává rady, jak se chovat a jednat při různých příležitostech; většinou je formuluje velmi konkrétně, jindy však stanoví všeobecné zásady:

... tvé příkazy mají být prosty všeho, co je špatné.
Spravedlnost je nádherná a její znamenitost je trvalá;
nemění se od nepamětných dob počátků království
a ten, jenž porušuje zákony, je trestán.
Chamtivý člověk si často neuvědomuje,
že nízkostí lze sice dosáhnout bohatství,
křivda však nikdy nedospěje přístavu. (87—93)

Varuje před intrikami, kterými by se někdo chtěl obohatit (99—118), dává rady, jak se správně chovat při hostině (119—144), při vyřizování poselství jednoho velmože druhému (145—160, 249—256), radí vyvarovat se chlubitosti, obohacování se přijímáním úplatků, vymáhání poskytnutého úvěru na tom, kdo nemůže dluh zaplatit (161—174). Uvádí také konkrétní příklady, jak se má chovat člověk ve službě u výše postaveného,

právě tak jako v postavení vedoucím (175—185, 257—276, 415—421, 441—456); tepe nenasytnou touhu po získávání majetku („*je to nevyléčitelná bolestná nemoc, kterou [ten, kdo jí je zasažen] nedokáže sám poznat*“, 298—315, 301—302, 316—323); vybízí ke štědrosti vůči blízkým a důvěrníkům (339—349, 481—494). Na několika místech mluví rovněž o ženách; především radí vyhnout se jim v domě hostitelově, ať návštěva vstupuje jako pán, příbuzný, nebo jako přítel (277—297), nemít styky s nezletilými (457—462), a konečně nezapuzovat ženu, která již není krásná (499—506). O manželství říká:

*Když jsi dosáhl postavení, založ si domácnost;
miluj opravdově svou ženu,
živ ji a oblekej;
vonné masti jsou lékem pro její tělo —
dělej radost jejímu srdci po celý svůj život,
je (jako) pole, které svému pánu přináší užitek. (325—328)*

Radí, jak vychovávat syna a jak jednat s přítelem, který se nezachoval dobře:

*Stane-li se, že charakter tvého přítele neobstojí ve zkoušce,
nezískávej své zprávy odjinud, ale promluv si s ním sám;
vyřiď s ním ten případ mezi čtyřma očima
tak, až dosáhneš toho, že již jeho chováním netrpíš.
Po čase pak s ním diskutuj
a vypátrej jeho myšlenky rozhovorem s ním.
Neuvědomuje-li si snad ani to, co sám spatřil,
a dělá něco, co tě uráží, chovej se k němu i nadále přátelsky;
neodvracej od něho svou tvář —
buď jen odměřený, neoslovuj ho jako první,
ale také mu neodpovídej arogantně:
ani se od něho neodlučuj, ani nepřibližuj.
Dojde na něj zcela jistě;
spravedlivému osudu se nelze vyhnout. (463—480)*

Ptahhotep tedy svého syna neučí jen správně užívat daru jazyka. Nejrůznější situace, ke kterým poskytuje své rady, předpokládají a většinou přímo definují různá stadia životní kariéry, různý věk. Jsou to rady pro celý život, tedy nejen pro věk syna zralého převzít po otci funkci prvního ministra; už z toho je vidět, že rámcové vyprávění je

vlastně fikce. Čtenář ji může přijmout jen s podmínkou, že si představí většinu rad sice jako již dávno daných ústně, ale písemně udělených teprve při vylíčené slavnosti příležitosti. Podrobnější zkoumání mu však nedovolí přiklonit se ani k tomuto vysvětlení. Je tu nakonec příliš málo konkrétních rad, které by se týkaly funkce prvního ministra. Vedle všeobecných zásad k nim patří jen několik rad o tom, jak nestranný má být soudce (např. 415—421, 495—498 — první ministr byl vždy zároveň nejvyšším soudcem), a odstavec o tom, jak se zachovat k žadatelům. Z něho vystupuje základní myšlenka: „*neodmítني prosebníka dříve, než si uleví přednesením své žádosti*“ (266—267), která byla v XVIII. dynastii přejata téměř doslova do instrukcí dávaných panovníkem prvním ministru při jeho uvedení v úřad („*Nepropouštěj žadatele dříve, než vyslechněš jeho slova*“, text v hrobce prvního ministra Rechmiréa, který žil za Thutmóse III.).

Ptahhotep se jistě řídil svou vlastní radou a oženil se, jakmile dosáhl takového postavení, které mu dovolilo mít vlastní rodinu, a to bylo u člověka, spřízněného s panovníkem, velmi brzo; ve svých 110 letech nemohl mít proto nejstaršího syna tak mladého, aby mu musil dávat teprve radu oženit se a mít děti. Forma rad otce synovi je tedy jen pláštíkem, jak nejpřijatelněji podat rady pro každý věk a pro většinu lidí, o jejichž výchovu měl spisovatel zájem. Šlo ovšem o úředníky tehdejšího státu, i když některé všeobecné rady mohly být k užitku i ostatním Egypťanům. V textu však nikde není ani jeden případ, kdy by Ptahhotep dával výslovně radu příslušníku vykořisťované třídy. Počátečním veršem odstavce 161—174: „*Zoráš-li a pole dá bohatý výnos...*“ (161) neoslovuje ovšem zemědělce, nýbrž, jak vyplývá z pokračování, majitele polností; není proto ani třeba vykládat „pole“ v přeneseném významu, se kterým se setkáváme v již citovaném verši 328.

Myšlenek, se kterými se poprvé setkáváme u Ptahhotepa a kterých je použito buď v dalších naukách, nebo v jiných spisech, je mnoho. Z všeobecných rad je zajímavá tato kapitola:

*Buď veselý po celou dobu svého života;
nedělej více, než co je přikázáno,
a nezkracuj tak dobu určenou zábavě;
duchu se přiči, když se mu bere doba radovánek.
Neztrácej tedy ani o hodinu více,
než je třeba, pečí o své statky;
bohatství se dostaví, i když hoviš svým touhám,
naopak z bohatství není prospěchu,
když jsou zanedbávány.*

Obdobně, i když v jiné motivaci, čteme staroegyptské „carpe diem“ i v jiných spisech (Leydenský papyrus 344, *Dialog zoufalcův*, *Harfeníkovy písně*). Vybídnutí k sledování zlaté střední cesty („*nedělej více, než co je přikázáno*“) je i v *Nauce pro Kagemniho*, II, 5, a Ptahhotep ve 151. verši dokonce radí nepřehánět ani pravdu („*šetři pravdy, ale nepřeháněj ji*“); uvádí ovšem konkrétní případ („*posel nemá jít tak daleko, aby opakoval i výrok pronesený ve zlosti*“).

Ptahhotepův spis měl vychovávat čtenáře a posluchače, aby byli dobrými občany státu podle jeho potřeb. Zdůrazňuje se proto, že je třeba jednat tak, aby byl spokojen jeho nejvyšší představitel, panovník. K dosažení tohoto cíle využívá Ptahhotep psychologického účinku svých ilustrací jednotlivých případů, ze kterých čtenáři získávali jasnou představu o tom, že následování těchto rad přináší osobní prospěch.

Ptahhotepova nauka je nejvýznamnějším spisem této kategorie staroegyptské literatury a není tedy divu, že byla hojně čtena a opisována i v dalších tisíciletích egyptského státu. Žádné jiné rady se nezachovaly v tolika opisech a z tolika dob; není rovněž druhého spisu, ze kterého by se tolik citovalo a přejímalo.⁷

Časově by nyní do historického sledu tohoto literárního druhu zapadly dva spisy, které jsou sice také psány formou rad otce synovi, svým účelem se však charakteru předcházejících i dalších naučení vymykají, neboť otcem je tu formálně staroegyptský vládce a synem následník trůnu. Ve skutečnosti však dal dílo napsat mladý král teprve po smrti svého otce. Smyslem spisu bylo v prvním případě (*Naučení pro krále Merikaréa*) proklamovat novou politickou linii a v druhém (*Naučení krále Amenemhéta I.*) ospravedlnit se z nařčení účasti na vraždě otce. Obě „naučení“ jsou proto spíše politickými manifesty, a budeme je tedy probírat v oddílu politicko-propagační literatury (viz odd. V).

Z doby Střední říše se nám sice zachovalo mnoho opisů starších naučení, ale s výjimkou právě citovaného tendenčního spisu, předstírajícího naučení krále Amenemhéta I., a chvalozpěvu na krále Amenemhéta III. ve formě „rad otce dětem“⁸ známe dosud jen dvě nová skutečná naučení.

Starší z nich (rovněž však ze začátku XII. dynastie) je kniha od neznámého autora, která se nazývala *Kemejet*. Několik naučení však obsahuje pouze v druhé části; hlavní text je sbírkou různých frází a výrazů, které potřeboval tehdejší úředník znát. Připomíná tedy spíše příručku typu „Dokonalého sekretáře“. Spis byl teprve nedávno rekonstruován ze zlomků na ostrakách.

Mladší (cituje totiž výše uvedenou knihu) je *Nauka Dówefova syna Achtoje pro jeho syna Pjopeje*. Nejstarší opis je sice až z XVIII. dynastie, Achtoje však známe ze zmínky

I. Rostlina
Cyperus papyrus L.,
z jejíž dřevě vyráběli
v Egyptě papyrové
listy a svitky
(„knihy“).
Náš „papír“ je odvozen
z tohoto slova.
Foto Žába.

ve IV. papyru sbírky Chestera Beattyho (ramessovská doba) jako autora *Naučení krále Amenemhéta I.* (viz odd. V), takže originál pocházel ze začátku XII. dynastie. Autorovo jméno je často méně správně vokalizováno jako „Cheti“; podle řeckého přepisu „Achtoés“ však víme, že znělo Achtoj.

Achtojova nauka se liší od předcházejících v tom, že je výslovně určena mladíku odcházejícímu na státní písařskou školu. Achtoj pluje se svým synem z rodného města v Deltě na jih do hlavního města, kde má Pjopej vstoupit do písařské školy jako ostatní „děti úředníků“, a své rady mu uděluje na lodi, během cesty. Větší část nauky však netvoří rady, jak se chovat ve škole, nýbrž líčení stinných stránek jiných zaměstnání; tím chce Achtoj vzbudit ve svém synovi touhu stát se písařem (2. odst.) a „milovat toto zaměstnání jako svou matku“ (3. odst.), neboť „hled, není nic lepšího než být písařem“, „nad to není důležitějšího zaměstnání, v celé zemi se mu nic nemůže vyrovnat“ (3. odst.). Achtoj maluje nejčernějšími barvami zaměstnání kovodělníka, truhláře, kameníka, holiče, kupce, cihláře, zedníka, zahradníka, zemědělce, tkalce, výrobce šípů, posla, balzamovače (?), ševce, pradláka, ptáčníka a rybáře. Kvůli tomuto oddílu označovali často egyptologové Achtojovu nauku jako „Satiru na povolání“. O sociálních poměrech příslušníků jednotlivých zaměstnání se tu bohužel nedovídáme nic a je také většinou nesprávné použít těchto líčení jako ilustrace poměrů ve starověkém Egyptě, neboť jde o dílo tendenční, úmyslně vyzvedávající jen nejnepříznivější rysy jiných zaměstnání, aby tím spíše vynikly výhody písaře; navíc pak je výběr zaměstnání a jejich stinných stránek velmi jednostranný — v podstatě se tu do nepříznivého světla staví každá tělesná práce. Takové popisy jako pasáž o tkalci jsou výjimkou: „*Tkadlec v (státních) dílnách se má hůř než ženská; stehna má přitištěna stále k srdci a nemůže se ani nalokat čerstvého vzduchu. Když při tkaní nesplní svůj úkol za jeden den, dostane výprask karabáčem za třicet, a když si pak chce vyjít na denní světlo, musí za to dát dveřníku své jídlo.*“ Při fyzické práci se člověk unaví (např. truhlář, zahradník, kameník), umaže nebo je obklopen zápachem z materiálu (kovodělník, cihlář, balzamovač), hrozí mu nebezpečí (posel v cizích krajích; rybář a pradlák žijí ve věčné hrůze před krokodýlem, kupce na lodi sužují komáři a mouchy) nebo je odkázán na náhodu (při lovu) — tak např. o lovcích ptáků se říká: „*Ptáčník je na tom bídně, už jen když se dívá na obyvatele oblohy. Když vodní pták letí po nebi, říká si: „Kéž bych měl u sebe síť na ptáky!“, ale protože je lajdák, bůh způsobí, že ji zrovna u sebe nemá.*“

Didaktický, pedagogický účel je zde naprosto zřejmý: „*Podívej se, není zaměstnání, ve kterém by nebylo dohlázele — kromě povolání písaře, který je sám dohlázelem! Proto budeš-li umět psát, bude se ti dařit lépe než v těch zaměstnáních, která jsem ti předvedl.*“

Vždyť i nejnižší řadový písař, zaměstnanec státní správy, byl ve srovnání s příslušníky vykořisťované třídy právě jako zástupce státní moci — „pánem“. O stinných stránkách písařského povolání ovšem Achtoj taktně mlčí.

V další části („*Řeknu ti také jiné věci, které se musíš naučit znát*“) se Achtoj vrací ke starším vzorům, zvláště k Ptahhotepově nauce, z níž vyjímá obsah některých rad, které se hodily pro jeho účel (úcta k výše postaveným, zdrženlivost v řeči, právě tak jako v jídle, poslušnost, správné vyřizování poselství — „*vyřiď je tak, jak ti bylo řečeno, ani neubírej, ani nepřidávej*“ — atp.). Tato část zcela jistě patří k Achtojově nauce⁹, jak ukazuje nejen způsob navázání, nýbrž i rady samé, mezi nimiž je také pasáž týkající se chování při polední přestávce ve škole, a to, že se vyskytuje ve všech zachovaných opisech.

Achtojova nauka vyplynula z potřeby vychovat velký počet písařů státní správy, reorganizované a rozšířené na začátku XII. dynastie. Tak jako byl podle IV. papyru Chestera Beattyho pověřen sepsáním *Naučení krále Amenemhéta I.* Achtoj, byl i tento spis zadán tomuto nadanému spisovateli, který nejspíš už dříve proslul jako autor *Hymnu na Nil* (viz odd. VIII).

O velkém rozšíření Achtojovy nauky jako učebního textu na egyptských písařských školách svědčí vedle opisů na papyrech i četná ostraka, na která (hlavně od doby Nové říše) žáci psali školní úlohy, ať už podle diktátu, nebo z paměti. Tehdy vzniklo také množství obdobných školních textů, o kterých se zmíníme nyní. Většinou rozvádějí témata Achtojovy nauky dalšími a ještě propracovanějšími „satirami“ na jiná povolání než písařská a chvalo zpěvy na svůj stav. Některé z těchto pozdějších „satir“ už obsahují více podrobností o tehdejších poměrech (např. o údělu zemědělců) a připojují i popis stinných stránek dalších zaměstnání, např. lodníků, květinářů, pekařů, podkoních i vojáků (prostých i důstojníků), a dokonce i kněží. Vedle toho se rozvádějí i povinnosti žáků: jsou nabádáni k pilnosti a varováni před nezbednostmi obvyklými v tomto věku.

Od Nové říše nesmírně vzrostla administrativa chrámů, které díky královským darům vlastnily velké pozemky. Proto měly i svoje písařské školy, s jejichž odchovanci se setkáváme i ve vlastní státní administrativě (o tom nás informují jejich životopisy a tituly). Některé z těchto učebních textů dosud po starém vzoru adresuje otec synovi, jiné učitel žákovi, jako např. *Naučení, které napsal královský písař, správce dobytka patřícího bohu Amónovi, Nebmaatrénacht pro svého pomocníka Wentaiamóna* z konce XX. dynastie. Zachovalo se na Lansingově papyru, nazvaném podle amerického misionáře, který papyrus r. 1884 přivezl z Egypta (Britské muzeum). Některé kapitoly

tohoto díla jsou psány i ve formě odpovědi Nebmaatrénachtova žáka Wentaiamóna, jehož chvalo zpěvem na učitele spis končí. Tím v sobě spojuje Achtojovo téma s novou formou: s dopisy dvou písařů, kteří se navzájem poučují (pro poučení čtenářů, žáků písařských škol). Toto téma nejlépe známe již z XIX. dynastie, z doby Ramesse II.: „*Hóri, syn Wennofrův, si vyměňuje dopisy se svým přítelem písařem Amenemopem, synem Mósovým*.“ Vedle řady ostrak se tento spis zachoval na třech papyrech, z nichž nejúplnější je I. Anastasiův papyrus (Britské muzeum. Giovanni Anastasi, arménský obchodník, usdlý v Alexandrii, obchodoval i starožitnostmi. Jeho sbírky jsou nyní v Britském muzeu, Leydenském muzeu a v pařížském Louvru).

Na rozdíl od pozdějšího díla (Nebmaatrénacht — Wentaiamón), určeného mladším adeptům písařského umění, kde učitel a žák vystupují v žádoucí shodě, je sbírka dopisů Hóriho a Amenemopa určena již pokročilým písařům a oba přátelé se tu dostávají do častých rozepří. Dílo tím však jen získalo, neboť se stalo přitažlivějším. Vidíme tu nejlépe, že náš termín „písařská škola“ má své plné opodstatnění jen v případě „prvních tříd“. Staroegyptské označení „písař“ je totiž odvozeno jen ze základní kvalifikace; většinou odpovídá správnějšímu pojmu „úředník“, takže vyšší třídy už byly školou pro úředníky. Na spisu se tak nejlépe obrážejí potřeby mnohostranného výcviku egyptského úřednictva v době impéria. Jako příklad potřebných znalostí se tu uvádí nutnost samostatných a rychlých výpočtů, např. kolik bude zapotřebí cihel pro stavbu velké rampy (jejíž velikost je dána), kolik lidí stačí pro dopravu předem známého obelisku nebo pro umístění kolosální sochy, dále určení množství přídělu potravin pro válečnou výpravu určité síly; stejně se ovšem vyžaduje důkladná znalost zeměpisu Foinikie a severní Sýrie. Podle tohoto spisu jsou podobné problémy běžné a velitelé výprav se s nimi obracejí na své „písaře“, od nichž netrpělivě očekávají rychlou a samozřejmě správnou odpověď.

Pátráme-li po pramenech a vzorech obou posledně jmenovaných spisů, jejichž obsahem je výměna názorů mezi dvěma písaři, respektive mezi učitelem a žákem písařského umění, dostaneme se do druhé poloviny XVIII. dynastie. Z této doby nejspíš pochází *Naučení Aniho, písaře zádušního chrámu, svému synovi Chonsuhotepovi*. Nejstarší rukopis je opisem teprve z doby XIX. dynastie. Celkem známe části pěti opisů, z nichž žádný není úplný; hlavní část textu je na kopii z XXI.—XXII. dynastie. Vzorem většiny obsahu této obsáhlé nauky je Ptahhotep, a podobně jako on ve střední části své nauky, také Ani nespojuje odstavce s podobným obsahem; tak např. o rodinném životě a o ženách mluví na několika od sebe oddělených místech apod.¹⁰

Ideálem je opět člověk zdrženlivý (v řeči i počtích), klidný, neukvapený, dobrý syn,

manžel a otec. Vedle poslušnosti vůči otci Ani, na rozdíl od Ptahhotepa, mluví také o vděčnosti k matce. Podobně je tu vyjádřena i úcta k starším a výše postaveným („Nesmíš sedět, když někdo starší nebo výše postavený než ty stojí“) a nutnost vstupovat při návštěvách a audiencích podle pořadí důstojnosti. Proti Ptahhotepovi se zdůrazňují náboženské povinnosti. Mezi jinými Ani radí, aby se člověk modlil a prosil boha ve svém nitru, tedy nikoli nahlas. Dovídáme se také, že podle tehdejších představ smrt zvěstoval „posel“, tedy jakýsi „anděl smrti“. Zajímavá je jakási obdoba se závěrem „Hovorů k sobě samému“ Marka Aurelia Antonina;

Ani: *Připrav se také ty (jako ti, kteří již odešli). Až k tobě přijde tvůj posel, aby tě odvedl, má tě nalézt připraveného odejít na místo svého (věčného) odpočinku, jakmile řekne: „Hle, přišel ten, kdo přichystal tvůj počátek“... Nesmíš mu pak říci: „Jsem příliš mlád, než abys mne mohl vzít s sebou“, neboť nemůžeš znát okamžik své smrti. Když smrt přijde, běže s sebou dítě na matčině klíně právě tak jako toho, kdo dosáhl vysokého věku.*

Marcus Aurelius: *Človče, byl jsi občanem této velké obce — co na tom, zda pět, či sto let? To, co je podle zákonitého řádu, je pokaždé spravedlivé. Co je tedy na tom strašného, když tě z této obce vylučuje ne snad tyran nebo nespravedlivý soudce, nýbrž sama příroda, která tě do ní uvedla? Vždyť je to tak, jako když propouští herce ten, kdo je najal. „Ale vždyť jsem ještě nedohrál všech pět dějství, nýbrž jen tři!“ Máš pravdu, jenomže v životě tvoří už tři dějství celé drama. Konec totiž určuje ten, kdo přichystal tehdy spojení jako nyní rozklad; ty však nejsi původcem ani toho, ani onoho. Odejdi proto v nejlepší vůli; vždyť i ten, kdo tě posílá pryč, je Vůle Nejlepší.¹¹*

Pokud vím, nikdo si dosud této shody nevšiml, nejspíše pro dosavadní špatné překlady obtížného staroegyptského textu. Na jiném místě Ani zdůrazňuje nejistotu a proměnlivost lidského života právě tak jako věcí kolem nás: „Člověk není ničím. Jeden je bohatý, druhý chudý... Člověk bohatý loňského roku je toulavým chudasem letos... Loňský tok řeky je pryč a letos je jinde. Velká moře se stala soušemi a písečné břehy jsou propastmi...“

Novinkou je výměna názorů mezi otcem a synem, připojená na závěr spisu. Nejde však jen o pouhou formálnost; i obsah je svého druhu jedinečný. Chonsuhotep tu kritizuje způsob staroegyptského (a tím i celého orientálního) školství, tj. bezmyšlenkovité biflování textů nazpaměť. Syn správně otci namítá, že takové nauky k ničemu nejsou, když žák není veden také k tomu, aby je pochopil. Zděšený otec však svého syna zaráží a dává mu za příklad celou řadu zvířat, u nichž stačí pouhá drezúra k tomu, aby byla poslušná, a tím i užitečná, a dodává: „vždyť i Núbijce a Sýřany lze naučit egyptštině právě tak jako ostatní cizince“ a chce „povednat o všech zaměstnáních“, aby

syn věděl, jak správně postupovat. Nyní opět syn zaráží otce z „hrůzy před jeho důkladností“ a snaží se jej přesvědčit poukazem na to, že ostatně jen bůh zná podstatu věcí a z lidí „nikdo nezná ani svou vlastní nauku“. Otec nato kárá synovu mnohomluvnost. Konec spisu se nedochoval, takže je těžké říci, jak asi spor skončil. Smysl posledních zachovaných řádků spočívá však nejspíše v tom, že otec argumentuje synovým nezralým mládím, které mu zabraňuje vše pochopit. Předtím totiž užívá přirovnání, se kterým se setkáváme i v Platónově dialogu Prótagoras (325 D); Ani říká: „*Křivou větev, ležící na poli a zpracovanou jen sluncem a stínem, si vezme řemeslník, narovná ji a vyrobí z ní rákosku pro hodnostáře.*“

V antické době byla tato nauka pravděpodobně známa, protože náš hlavní pramen, tzv. Bulacký papyrus č. 4, byl nalezen v hrobce z křesťanské doby spolu s démotickou povídkou o Chamwésovi a se sbírkou koptských dopisů, i když ovšem příležitost k řeckým překladům nebo výpiskům ještě není důkazem jejich existence a jejich použití řecky píšícími autory nelze rovněž dokázat.

Jinou naukou, pocházející přibližně z téže doby jako Aniova, je *Výchovné naučení a věty o tom, jak jíti životem*, které složil pisář Amennacht pro svého žáka Harmína. Zachoval se však jen začátek textu (na ostrakách).

Předposlední z významných a dobře zachovaných naučení je *Nauka Amenemopa*, syna Kanachtova, pro jeho nejmladšího syna Haremmaacherua. Uchovala se jen v jednom úplném opisu na papyru Britského muzea a malá část, 32 řádek textu, na dřevěné desce, která je v Turínském muzeu. Na stáří lze soudit jen podle paleografických známek, které nedovolují určit dobu opisu přesněji než na období mezi XXII.—XXVI. dynastií. Rozhodujících vnitřních známek k určení doby vzniku není, originál však nemohl být o mnoho starší než zachované opisy.

Z první věty se dovídáme, jak Egypťané chápali význam svých „sbójjet“: „naučení (výchova) života“ je tedy předně „životní moudrost“ a přeneseně „naučení (výchova) pro život“ nebo „jak žít“; dalších 11 řádků vytyčuje spíše účel naučení než obsah spisu:

*Začátek naučení pro život,
vodítek pro blaho,
všech předpisů pro styk se staršími,
pravidel pro dvořany,
znalosti jak vyvracet námitky tomu, kdo je vysloví,
a jak podat zprávu o vykonaném poselství;
jak být veden po cestách života,*

*jak být úspěšný na zemi,
jak svému srdci získat vstup do svatyně
a řídit je tak, aby se vyhnulo zlu,
jak se uchránit toho, aby o nás ústa jiných špatně mluvila,
ale aby se nám dostalo chvály z úst lidu. (Z I. kap., č. 1—12)*

Zbytek úvodu (26 veršů!) uvádí jméno a četné funkce autora nauky a jeho syna. Vlastní naučení jsou rozdělena do třiceti kapitol (egyptsky *hōwet*, doslova „domů“, srovnej italské *stanza*), z nichž každá je uváděna veršem „*Praví* (tj. Amenemope): *Kapitola*... (následuje pořadové číslo)“, psaným červenou barvou. Na rozdíl od předcházejících naučení (psaných *in continuo*) jsou tu (a to v obou zachovaných kopiích) jednotlivé verše vždy pod sebou. Parallelismus membrorum je zřejmý a důsledněji provedený než u předcházejících nauk; vznikají strofy většinou o čtyřech verších, občas uvozené, přerušené nebo zakončené strofou dvouveršovou. Dělení na strofy není v některých případech zcela bezpečné, zvláště tam, kde si nejsme jisti přesností překladu; zdá se, že někdy by bylo možno připustit i strofy o třech verších.

Amenemope byl vysokým úředníkem státního zemědělství; kontroloval úrodu, výnos polí, výši odváděných daní, staral se o státní sýpky, každoroční správné vytyčení mezníků po opadnutí záplavy a o pronájem státních pozemků. Měl nepochybně nejlepší příležitost poznat vykořisťování lidu vládnoucí třídou prostřednictvím státního aparátu. Jeho úkolem jako státního zaměstnance však nebylo kritizovat tehdejší systém, nýbrž naopak dbát, aby byl všude do důsledku zachovávan a jeho provádění v případě potřeby vymáháno „*ve vznešeném jménu Jeho Veličenstva*“. Chválili ho a dobře se mu dařilo, když vše šlo v intencích státu; bylo proto i v jeho zájmu kritizovat vše, co by tomu bránilo. Při výkonu své služby měl Amenemope jistě příležitost studovat nejrůznější podvody, kterých se dopouštěli majitelé pozemků, aby se ještě více obohatili. A je mu ke cti, že v takovém případě pokládá za nejhnusnější zločin, když se ho dopouštěl bohatý vůči chudšímu:

*Neposouvej (ve svůj prospěch) mezník na poli
a neměň místo měřičského provazce:
nelačni ani po jediném loktu (cizí) půdy;
neporušuj hranice polností patřících vdově!*

...
*Jedna měrice zrni, kterou máš od boha,
je lepší než pět tisíc měřic získaných bezprávím. (Z VI. kap.)*

*Neruš rovnováhu ramen vah ani nefalšuj závaží
a neporušuj škálu dílců měrice;
nepožaduj měřic z polí,
aniž bys zanedbával měrice pro státní pokladnu! (Z XVI. kap.)*

*Nelačni po majetku chudého zemědělce
a neměj hlad na jeho chléb;
sousto z majetku chudého zemědělce by mělo stahovat hrdlo
a přičít se jícnu (toho, kdo by je chtěl požit).*

...
*Dohlédni na dohlížitele chudého zemědělce —
když jsou proti němu napřaženy hole
a když všichni jeho pomocníci jsou připoutáni k lavici —
kdo z nich by měl (spíše) vyplácet?
Neučiniš-li tak, budeš sice bez trestu od svého nadřízeného,
ale v neváznosti u svých podřízených. (Z XI. kap.)*

*Shledáš-li u chudáka velký dluh,
rozděl jej na tři díly;
dva promiň a jen jediný ponech —
shledáš, že v životě je to nejlepší způsob jednání;
pak budeš moci klidně spát a ráno —
shledáš se s tím jako s dobrou zprávou:
neboť lepší je (slyšet) díky za lásku k bližnímu
než mít bohatství ve skladišti;
lepší je mít chleba při dobrém svědomí
než bohatství obtížené výčitkami. (Z XIII. kap.)*

*Nesnaž se přemluvit člena soudního sboru
a vychýlit tak ramena vážek spravedlnosti.*

...
*Nepřijímej úplatky od někoho mocného,
abys v jeho prospěch utlačil někoho slabého. (Z XX. kap.)*

Vedle podobných rad, které vplynuly z úvah o případech, s nimiž se setkal při výkonu svého zaměstnání, a které jsou proto většinou hodně konkrétní, rozvádí

Amenemope celou řadu myšlenek ze starších nauk a mnoho z nich podává novou formou. Je tu zřetelná snaha po zevšeobecnění, po oproštění od kasuisticky podávaných případů, např. chování při jídle (kap. XXIII), úcta k starším (kap. II, XXVI a XXVII), zachovávání spravedlnosti a pravdomluvnosti (kap. X a XIX), varování před pomlouváním (kap. VIII), umírněnost a rozvaha v řeči (kap. XXI, XXII): „*Jiná bohulibá věc je odmlčet se dříve, než něco řekneš*“ (kap. II); „*Vyspi se na to, než promluvíš*“ (kap. III). To vše jsou sice již prastará témata, ale Amenemope jim dává vyniknout v novém světle. Už při zpracovávání starého ideálu člověka uvážlivého, klidného, mírného v řeči i v činech oproti výrokům a jednání člověka prehlivého, vášnivého, horkokrevného dochází Amenemope k humanitní motivaci. Láska k bližnímu, odpuštění viníkům, pomoc i lidem zlým, přenechání trestu bohu, shovívavost, útrpnost, „*rytířské*“ chování k slabšímu, čestnost, šlechtnost, to jsou vlastnosti, z nichž mnohé sice můžeme najít i ve starších spisech (některé podivuhodně připomínají ideály Achnatonovy), žádnou z nich však předtím nikdo nevyslovil a nedal za vzor s takovou pregnancí jako právě Amenemope:

*Střez se okrást člověka žijícího v nedostatku
a zápolit s mužem, jenž má zlomenou ruku.*

...

*Kormidluj tak, abychom mohli zachránit (?) i člověka zlého,
neboť nebudeme jednat tak jako on;
pozvedni ho, podav mu svou ruku,
a svěř ho pak do rukou božích;
naplň jeho žaludek svým vlastním chlebem,
aby se nasýtil a mohl poznat svou vinu. (Z II. kap.)*

*Neříkej, že sám jsi bez viny,
ani se nesnaž nalézt vinu (na jiném?);
(trest) za provinění patří bohu —
jeho prstem má být zpečetěno. (Z XVIII. kap.)*

*Nevolej „Zločinec!“ za prchajícím,
když není známo, jaké byly důvody (jeho) útěku. (Z VIII. kap.)*

*Lepší je člověk, jenž si ponechává nepříznivou zprávu pro sebe,
než ten, kdo něco z ní prozradí, aby uškodil. (Z XXI. kap.)*

*Neposmívej se slepci, nezahrnuj posměšky trpaslíka,
ani se nestav v cestu mrzákovi;
nesměj se člověku, který je poznamenán bohem,
a nepouštěj na něj hrůzu, když se něčeho dopustí. (Z XXV. kap.)*

*Chytíš-li vdovu (při krádeži) v polích, nezjišťuj její jméno,
aby sis ji nemohl dát předvést k vyšetřování,
neodepři svůj džbán cizinci
jen proto, aby ti více zbylo pro tvou rodinu:
bůh má raději, aby se chudasovi udělala radost
než aby se velmoži dostalo poct. (Z XXVIII. kap.)*

*Nezabraňuj lidem, aby se mohli převézt na druhý břeh,
když máš místo ve svém člunu;*

...

*převozné vybírej od lidí bohatých,
(stejně však) uvítej i toho, kdo nemá nic.*

Myšlenka na boha provází Amenemopa častěji než předcházející autory naučení pro život. Nejde tu snad jen o to, že Amenemope mluví ve dvou kapitolách (IV a V), jak se chovat v chrámě; zásadní rozdíl tkví v tom, že Amenemopovi se božstvo stává daleko více jakýmsi intimním, osobním rozhodčím dobra a zla oproti starším naukám, kde je bůh nejčastěji spíše jen nadosobním představitelem a určovatelem řádu a zákonů. „Bohem“ je tu snad vždy sluneční božstvo, jak vyplývá z několika jmenovitých zmínek o Réovi, Pánu všehomíra, a Atonovi. Aton je pro Amenemopa ovšem jen „sluneční kouli“, jednou z manifestací boha slunce Réa (identita vyplývá z pasáže XXVII. kapitoly), nikoli Achnatonovým neosobním bohem, takže z podobných citací jako:

*Modli se ke sluneční kouli (Atonu), když vychází:
„Dej mi zdar a zdraví“
a ona ti poskytne, čeho v životě potřebuješ,
takže budeš zbaven starostí (Z VII. kap.),*

nelze soudit, že celý text nauky pochází z doby Achnatonovy (tj. z konce XVIII. dynastie); brání tomu daleko pozdější jazyk stejně jako zmínky o jiných božstvech (vedle už uvedených forem Réových a jeho velmi pozdního odpůrce Apopa je to Thowt,

bůh písařů, a jeho formy Ibis, Pavián i Měsíc, dále bůh stvořitel Chnúmew a božstva lidského osudu Šaj a Ernúte). Tím ovšem není nijak vyloučena možnost, že v daleko pozdější době vzniku tohoto spisu bylo čerpáno z myšlenek Achnatonovy doby.

Mnohé shody¹² předpokládají znalost staroegyptské literatury i u autorů bible. Zvláště dobře je to vidět na jedné části tzv. Přísloví Šalomounových (Starý zákon, Přísloví 22, 17—23, 12), kde Amenemopova nauka neposloužila snad jen jako inspirace, ale na některých místech dokonce nacházíme téměř doslovné překlady z textu tohoto staroegyptského autora. Tak hned začátek zmíněného úseku odpovídá začátku I. kapitoly Amenemopova díla:

Amenemope: *Nastav své uši, naslouchej slovům, která budou vyřčena, a upni své srdce (tj. mysl) k tomu, abys jim porozuměl, neboť bude výhodné, jestliže je uložíš do svého nitra; zlé však bude, když se někdo od nich odvrátí.* (Stejně již Ptahhotep, 49-50.)
Dej jim spočinout v samém nitru svého těla, aby se stala prahem k tvému srdci, tak, až dojde k přílivu slov, aby se stala čepem tvého jazyka. (Z I. kap.)

Přísloví 22, 17—18:

Nakloň své ucho, naslouchej mým slovům a upni své srdce k tomu, abys porozuměl, neboť bude příjemné, jestliže je uložíš ve svém nitru, aby byla připevněna jako čep v tvých rtech.

Amenemope: *Pohled na těchto třicet kapitol; jsou příjemné a jsou poučné.* (Z XXX. kap.)

Přísloví 22, 19—20:

Abys měl důvěru v Hospodina, dal jsem ti dnes poznat cestu životem; (Cf. Amenemope, 1, 7) což jsem pro tebe nenapsal třicet výroků, které jsou radou a naučením atd. atd.

Srovnáním s Amenemopovou naukou mohl německý egyptolog Adolf Erman opravit dosavadní punktaci příslušného slova hebrejského textu, která místo správného „šelóšim“ (třicet) neporozuměním původního čtení uváděla nesmysly jako „šilšóm“

(„dříve“) nebo navrhovala opravit na „šalíšim“ („důstojníci“ nebo „znamenité věci“). Tak jako v naší ukázce můžeme sledovat krok za krokem i další výtahy z Amenemopovy nauky ve zmíněném úseku Přísloví; citáty jsou však i na ostatních místech, např. v Přísloví 12, 22—23; 15, 16—17; 16, 8; 16, 9 (Amenemope: „*Něco jiného je to, co říkají lidé, a opět něco jiného, co činí bůh*“, myšlenka, kterou vyslovil již Ptahhotep; Přísloví: „*Srdce člověka uvažuje o své cestě, ale Hospodin řídí jeho kroky*“, odtud pak „*Homo proposuit sed Deus disponit*“ Tomáše Kempenského a přísloví „*Člověk míní a bůh mění*“), 17, 5; 20, 9, 19 a 22; 20, 23; 24, 29; 27, 1 atp.

Od XVIII. dynastie až po dobu Řeckou a Římskou byli staří Egyptané téměř neustále ve styku s nejbližšími zeměmi Předního východu. Někteří židovští písaři byli vychováni v egyptských úřednických školách, mnozí byli v egyptských službách a stýkali se s egyptskými písaři; Šalomoun měl za manželku dceru egyptského krále Šešonka I. (zač. XXI. dynastie) atd. Byl by to tedy naopak téměř zázrak, kdybychom v bibli, a zvláště v částech odpovídajících staroegyptským naučením, nenašli důkazy o znalosti spisů, které měly v Egyptě tisíciletou tradici.

Poslední nauka psaná ještě staroegyptsky je *démotická nauka*, kterou známe z *Insingerova papyru* (Jan Herman Insinger, Holanďan žijící v Luksoru a Káhiře; papyrus, který nese jeho jméno, koupil pro Leydenské muzeum r. 1895). Tento opis pochází z 2. nebo 1. století př. n. l., originál vznikl pravděpodobně v době Ptolemaiovské, nejdříve však v době Perské. Začátek je poškozen, takže jméno autora neznáme; na konci textu se zachovalo jen jméno majitele nebo opisovače (jmenoval se Phibhór).

Autor ji sám rozdělil na 25 číslovaných „naučení“ (kapitol) s nadpisy, tedy podobně jako v nauce Amenemopově; rovněž i zde jsou jednotlivé verše psány pod sebou.

V této nauce je již proveden požadavek, ke kterému směřoval vývoj předcházejících nauk, totiž nepodávat rady na jednotlivých konkrétních příkladech, nýbrž abstrahovat je z nich a stanovit všeobecně platná pravidla. Tato abstrakce však s sebou přinesla nevýhodu, které si je autor dobře vědom — některá pravidla je pak totiž (podobně jako např. přísloví) obtížné aplikovat vždy správně na skutečnost. Spisovatel vysvětluje takové výjimky prostě tím, že řešení konkrétních případů je v rukou boha, jehož úmysly nemůžeme znát, tedy myšlenkou, která se vyskytuje už v nejstarších naukách (od Ptahhotepa). Autor zevšeobecňuje mnoho jednotlivých rad, se kterými jsme se již setkali v dřívějších naučeních, podává je však často v novém rouchu:

Nebud' žroutem a neoddávej se prostopášnosti.

Bůh poskytuje bohatství a moudrý člověk si je uchovává. (Z 8. naučení)

Kdo se dovede ovládat, má odměnu za všechny dobré rady. (Z 9. naučení)

Žena, která řádně vede svou domácnost, je velké bohatství.

Tělem bez ducha (dosl. „sochou“) je hloupý syn, kterého jeho otec řádně nevychoval.

(Z 10. naučení)

Osud poskytuje bohatství tomu, kdo štedře rozdává ze svého majetku, a bohatství přichází k tomu, kdo z něho rozdává. (Z 15. naučení)

Nevíme, jaká bude smrt a život zítra. (Z 16. naučení)

Zemře-li člověk v polovině života, stalo se to úmyslem božím. (Naučení 17.)

Kdo rychle mluví, odpovídá nesprávně.

Lepší je osud toho, kdo mlčí, než osud toho, kdo huláká. (Z 19. naučení)

Nevzdávej někomu úctu, myslíš-li si přitom něco jiného. (Z 21. naučení)

Jak je vidět z těchto několika ukázek obsáhlého textu, je značná část veršů uzavřená, alespoň v tom smyslu, že většinu z nich lze chápat jako samostatné pravidlo, mající charakter výroku, který obsahuje jedno pozorování ze života. Ve skutečnosti však mnoho z nich úzce souvisí s okolními verši, i když je málo případů, kde dva nebo více veršů tvoří jednu rozvitou větu.

Porovnáváme-li obsah rad s jinými naukami, najdeme tu značné množství pozorování týkajících se obžerství a prostopášnosti. Hodně naučení dává také do protikladu člověka moudrého a hlupáka. Srovnáváme-li pak jednotlivé verše navzájem, dojdeme k poznání, že autorovým ideálem, tedy člověkem vpravdě moudrým, byl ten, kdo se dokonale naučil ovládat své tělo i svou mysl v obraně proti všem excesům a extrémům (ctností je tedy střední cesta) a kdo si plně uvědomuje, že všechno dobro a zlo na světě, pokud na ně člověk sám nemůže mít vliv, je projevem nevyzpytatelné vůle boží.

„Bůh“ je zde citován ještě častěji než v nauce Amenemopově. A i když v obou spisech se občas vyskytují i jména konkrétní (Thowt, Sachmet, Hathór, Ré, Éset, Hór atd.), mluví se v obrovské většině o „bohu“ par excellence. Na jednom místě (24. naučení) autor vypočítává, co všechno je v moci boha, a tato část je velmi podobná Achnatonovu hymnu na sluneční kouli, Aton. Podobně i Ani mluví o Šowovi, „Světlu“, tedy o jiném projevu slunečního božstva.

Na vývoji „rad do života“ pak můžeme nejlépe sledovat to, co je dobře známo i z jiných staroegyptských textů; od XVIII. dynastie má náboženský názor starých Egyptanů stále větší tendenci k monoteistickému chápání.

Míst, kde se toto poslední velké dílo z řady staroegyptských rad do života shoduje s mnohými postuláty křesťanské morálky, jak je známe z bible, je mnoho.¹³ Významné

pro studium těchto otázek ale je, že vývoj staroegyptských názorů můžeme sledovat na celé řadě původních domácích spisů. Je dokázáno, že většina těchto názorů vznikla v Egyptě, protože právě zde se jejich potřeba projevila nejdříve. Které z nich přitom byly společné vývoji celého Předního východu, jak na sebe navzájem myšlení jednotlivých částí tehdejšího světa působilo a jak se ovlivňovalo, není ovšem při značném nedostatku pramenů z ostatních území ještě dobře známo. Při dosavadním stavu nálezů má však Egypt množstvím a významem svých „moralistických“ spisů primát; většina obdobných děl ostatních národů Předního východu je mladšího data.